

نهضت تاریخ نگاری

پر رنگ و روح

ضرورت‌های تاریخ‌نگاری همگانی زنان انقلاب

طیبه پازوکی

پازوکی، در واحد تاریخ شفاهی «دفتر ادبیات انقلاب اسلامی» حوزه هنری مشغول به فعالیت است. جایی که بیشتر با مدیریت هدایت‌الله بهبودی و آثار محسن کاظمی می‌شناسیمش: «خاطرات احمد احمد»، «خاطرات عزت‌شاهی» و «خاطرات مرضیه حدیدچی (دباغ)». پازوکی که هنوز پژوهش‌هایش در این دفتر را منتشر نکرده است، مصاحبه با زنان فعال در انقلاب را در دست دارد.

تاریخ‌نگاری مرد و زن ندارد و هر جامعه‌ای برای ثبت هویت تاریخی‌اش باید به سراغ آنان برود. همچنین، تاریخ شفاهی این امکان را به ما می‌دهد که به قرائت‌های مختلف از یک واقعه دست بیابیم. پس ایجاب می‌کند ما هم خاطرات زنان و هم خاطرات مردان را جمع‌آوری کنیم. و در این میان، تمام حساسیت‌هایی که در حوزه ثبت خاطرات مردان وجود دارد، به‌طور مضاعف برای زنان هم وجود دارد. یکی خطر از دست دادن ایشان است. دیگر این که 30 سال از انقلاب و 20 سال از جنگ می‌گذرد و راویان دچار ضعف حافظه می‌شوند. و ...

ثبت خاطرات شفاهی زنان به جهاتی اهمیت ویژه‌ای هم دارد: یک جنبش سیاسی و حرکت اجتماعی وقتی عمق دارد که لایه‌های پنهان جامعه هم با آن درگیر شود. حضور زنان در انقلاب به‌صورت مستقیم مثل پخش اعلامیه و شرکت در تظاهرات و یا غیرمستقیم مثل تشویق همسر و فرزند و برادرشان بوده و در نبود آن‌ها تأمین معیشت خانواده را نیز بر عهده داشته‌اند. اگر ما این خاطرات را منعکس کنیم عمق انقلاب اسلامی را منعکس کرده‌ایم.

بعلاوه زنان از نظر ساختار ذهنی، جزئی‌نگرتر هستند و می‌توانند وقایع را با جزئیات بیشتری برای ما روایت کنند. به‌لحاظ عاطفی نیز، وقایع در بیان زنان رنگ و روح پیدا می‌کند. بنابراین اگر قرار باشد این وقایع تبدیل به آثار هنری ماندگار و حتی برون‌مرزی شوند، لازم است که نگاه زنانه در روایت کردن آن‌ها وجود داشته باشد. از حیث نگرش دینی نیز انقلاب در برابر باورهای غلط مبنی بر محدود کردن زنان ایستاد و سد را شکست. لذا برای نشان دادن بطلان دیدگاهی که دین را عامل محدودیت می‌خواند، باید سراغ خاطرات زنان برویم. خیلی‌ها هنوز هم خانم دباغ را نمی‌شناسند. اگر کاری هم صورت گرفته، برد کافی نداشته است.

در این مسیر محدودیت‌هایی هم هست؛ نگاه جنسیتی به زن، این که خیلی از زنان برای بیان خاطراتشان منتظر اجازه همسرانشان هستند، ناآشنایی زنان با تاریخ شفاهی به‌نحوی که حتی مصاحبه

تاریخ شفاهی را با مصاحبه مطبوعاتی اشتباه می‌گیرند و ... برای غلبه کردن بر محدودیت‌ها و از دست ندادن این منابع، باید «نهضت تاریخ شفاهی» را گسترش دهیم و برای این کار باید از مدارس شروع کرد.

بعلاوه زنان از نظر ساختار ذهنی، جزئی‌نگرتر هستند و می‌توانند وقایع را با جزئیات بیشتری برای ما روایت کنند. به‌لحاظ عاطفی نیز، وقایع در بیان زنان رنگ و روح پیدا می‌کند. بنابراین اگر قرار باشد

مصائب مصاحبه

نگاهی به مشکلات ثبت تاریخ شفاهی زنان

فاطمه توکلی

توکلی، پژوهشگر ارشد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی و مسئول کارگروه تاریخ شفاهی انجمن ایرانی تاریخ است. او که اجرای پروژه «تاریخ شفاهی زنان زندانی مبارز دوران پهلوی دوم» را به سفارش مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره) بر عهده داشته است، از چالش‌های این تجربه سخن گفته است: چالش‌هایی که در سایر حوزه‌های تاریخ شفاهی نیز به چشم می‌آید.

در مبارزات دوران انقلاب اسلامی ایران، حضور زنان فقط در صف‌های میلیونی تظاهرات نبود؛ بلکه آنان نقش مهمی در پیشقراولی، پشتیبانی، همکاری، هماهنگی و تعمیق آن داشتند. علیرغم حضور پررنگ زنان در تحولات سرنوشت‌ساز تاریخ معاصر و مشارکت تمام‌عیار آنان در مبارزه علیه رژیم پهلوی، مستندات، مکتوبات و منابعی که نقش زنان را تبیین و توصیف کند، بسیار اندک است.

اجرای پروژه «تاریخ شفاهی زنان زندانی مبارز و سیاسی دوره پهلوی دوم» که در سال‌های 1385-1387 انجام شد، با محدودیت‌هایی رو به رو بود. محدودیت‌هایی که موجب شد تا از بین بیست نفری که برای مصاحبه انتخاب شده بودند تنها امکان مصاحبه با نه نفر از آنان فراهم شود.

1- برخی از زنان مبارز از مصاحبه خودداری کرده و علت را گریز از ریا و مخدوش شدن مبارزه مخلصانه خود تلقی می‌کردند، که تنها در چند مورد توانستیم با توجیه اهمیت ثبت تاریخ مبارزات زنان بر این مشکل فائق آییم.

2- برخی از آن‌ها به‌دلیل موقعیت شغلی و اجتماعی کنونی خود یا همسرشان از مصاحبه و تاریخ‌نگاری پرهیز داشته و نوعی هراس از انتشار عمومی خاطرات خود داشتند.

3- یادآوری خاطرات زنانه که در مبارزات به شهادت رسیده‌اند از زبان دیگران، سبب ایجاد نواقصی می‌شد که از دقت و سندیت لازم برای پژوهش می‌کاست.

4- در مواردی، دگرگونی ارزش‌های حاکم بر جامعه از دغدغه‌هایی بود که برخی زنان مبارز به‌عنوان علت بی‌میلی خود به تدوین تاریخ شفاهی اعلام می‌کردند. که اغلب با توضیح اهمیت ثبت تاریخ شفاهی، بر این مشکل فائق آمدیم.

5- برخی از زنان مبارز به‌دلیل تألمات روحی شدید، قادر به مصاحبه نبودند و یادآوری شرایط گذشته را بر نمی‌تابیدند. بر پیکر برخی از این مبارزان، پس از گذشت 40 سال آثار شکنجه باقی بود.

6- برخی از زنان مبارز در بازگویی شرایط گذشته، از گفتن همه واقعیت‌ها و شرایط سخت‌ابامی کردند و یا دقت لازم در بازگویی را بکار نمی‌بردند و به برخی سوالات در حاله‌ای از ابهام پاسخ می‌دادند و چنین استدلال می‌کردند که در گذشته هم سنت زندانی این نبود که به توصیف جزئیات شکنجه بپردازد.

7- محدودیت هزینه و بودجه‌های اندک طرح‌های پژوهشی زنان و تمرکز نداشتن بر آن، حرکت تاریخ‌نگاری زنان را به آهستگی پیش می‌برد و همین امر موجب از دست دادن فرصت‌های پژوهشی این حوزه می‌شود.

در هر حال، پژوهش منتشر نشده تاریخ شفاهی زنان مبارز و زندانی دوران پهلوی دوم، یکی از اولین قدم‌هایی است که در این راه برداشته شده و می‌تواند بعد از انتشار برای محققین دیگر به‌عنوان یک منبع تلقی شود و البته منعکس‌کننده بخشی از رنج‌ها و مصائب زنان مبارز در رژیم پهلوی باشد.

برخی از زنان مبارز به‌دلیل تألمات روحی شدید، قادر به مصاحبه نبودند و یادآوری شرایط گذشته را بر نمی‌تابیدند. بر پیکر برخی از این مبارزان، پس از گذشت 40 سال آثار شکنجه باقی بود